

ბაზალეთის ბრძოლის შეფასების საკითხი ქართულ ისტორიოგრაფიაში

მალხაზ მურუსიძე

გელათის სასულიერო აკადემია და სემინარია
malxazmurusidze@gmail.com

XVII საუკუნის I ნახევარში ქართველი ხალხის ბრძოლას ირანელი დამპყრობლების წინააღმდეგ მეთაურობდა კახეთის მეფე თეიმურაზ პირველი. მის მოღვაწეობას დიდ შეფასებას აძლევდნენ როგორც თანამედროვე, ასევე მომდევნო საუკუნის ადამიანები. სამწუხაროდ მეოცე საუკუნეში, საბჭოთა ისტორიოგრაფიამ ვერ შეძლო სათანადოდ დაეფასებინა გმირი მეფის დამსახურება სამშობლოს წინაშე. უფრო მეტიც, გარკვეული იდეოლოგიური კლიშეების გამო მის მიმართ არაერთი უსაფუძვლო კრიტიკული მოსაზრებაც გამოითქვა. ასეთმა დამოკიდებულებამ ზენიტს ბაზალეთის ბრძოლის შეფასების დროს მიაღწია. როგორც აღვნიშნეთ ეს ყველაფერი ეფუძნებოდა არა ისტორიული წყაროების ანალიზს ან ისტორიკოსთა კვლევა ძიების შედეგებს, არამედ დირექტირებული იყო საბჭოთა ხელისუფლების მიერ. იმისათვის რომ ჩვენი ნათქვამი უფრო ნათელი გახდეს, საჭიროდ მიგვაჩნია გარკვეულ დეტალებში ჩაღრმავება. საქმე ის გახლავთ, რომ XX საუკუნის 30-იანი წლების ბოლოს საბჭოთა კავშირის ბელადი იოსებ სტალინი გამორჩეულად დაინტერესდა გიორგი სააკაძის პიროვნებით. მისი დაკვეთით, გიორგი სააკაძის შესახებ დაიწერა ორი კინო სცენარი. ერთის ავტორი გიორგი ლეონიძე გახლდათ, მეორისა კი – ანა ანტონოვსკაია. ამ უკანასკნელის სცენარის მიხედვით, 1943 წელს გადაიღეს ორსერიანი ფილმი. თუ როგორ უნდა ყოფილიყო შეფასებული გიორგი სააკაძის პიროვნება, ამის ნიმუში თავად სტალინმა გასცა საბჭოთა კინემატოგრაფიის კომიტეტის თავმჯდომარის ივან ბოლშაკოვისადმი 1940 წლის 11 ოქტომბერს გაგზავნილ წერილში. მოგვყავს ამ წერილიდან ჩვენთვის საინტერესო მონაკვეთი:

სინამდვილეში როგორც ისტორია მოგვითხრობს, სააკაძის პოლიტიკამ, თუმცა პროგრესულმა საქართველოს მომავალი პერსპექტივის თვალსაზრისით, მარცხი განიცადა (ხოლო თვითონ სააკაძე დაიღუპა), რადგანაც სააკაძის დროინდელი საქართველო ჯერ კიდევ არ იყო მომწიფებული ასეთი პოლიტიკისათვის, ე.ი. მისი გაერთიანებისათვის ერთ სახელმწიფოდ სამეფო აბსოლუტიზმის განმტკიცებისა და თავადთა ხელისუფლების ლიკვიდაციის გზით. მიზეზი ნათელია: თავადები და ფეოდალები უფრო ძლიერი აღმოჩნდნენ, ხოლო მეფე და აზნაურები უფრო სუსტი, ვიდრე სააკაძე ფიქრობდა. სააკაძე გრძნობდა ამ შინაგან სისუსტეს და შეეცადა დაეძლია იგი საქმეში გარეშე (უცხო) ძალის გადაფარვით. მაგრამ საგარეო ფაქტორის ძალას არ შეეძლო ქვეყნის შინაგანი სისუსტის კომპენსირება. როგორც ცნობილია ეს ასეც მოხდა. ამ გადაუჭრელ წინააღმდეგობათა ვითარებაში სააკაძის პოლიტიკას უნდა განეცადა და კიდევაც განიცადა დამარცხება (ჩხეიძე 2012: 173-174); (ყორანაშვილი 2017: 15-16)

გიორგი სააკაძის პიროვნებით „ხალხთა დიდი ბელადის“ დაინტერესებამ თუ რა მავნე გავლენა იქონია საქართველოს ისტორიის შესაბამისი მონაკვეთის გაყალბების თვალსაზრისით, ამის ნათელ მაგალითს წარმოადგენს შემდეგი ისტორია: როგორც ცნობილია 1940 წელს ავტორთა კოლექტივის მიერ ხელნაწერის უფლებით, საჯარო განხილვისათვის გამოქვეყნებულ იქნა საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოს მაკეტი უძველესი დროიდან XX საუკუნემდე. ჩვენთვის საინტერესო ეპოქის (XVII ს.) ავტორი გახლდათ დიდი ქართველი ისტორიკოსი ნიკოლოზ ბერძენიშვილი. ამ დროისათვის გიორგი სააკაძის შეფასების სტალინისეული დოგმები ჯერ კიდევ არ იყო თავსმოხვეული ქართველი მეცნიერებისათვის, ამიტომ აღნიშნულ მაკეტში მეცნიერი როგორც სააკაძის პიროვნებას, ასევე შესაბამის ეპოქასაც ობიექტურად, საკუთარი სინდისის კარნახით აფასებს. 1943 წელს ზემოდასახელებული მაკეტი უკვე გადამუშავებული სახით გამოქვეყნდა, როგორც სახელმძღვანელო საშუალო სკოლის უფროსი კლასებისათვის. ცხადია, აქაც სათანადო მონაკვეთის (XVII ს.) ავტორი ნიკოლოზ ბერძენიშვილი გახლდათ. ახლა თუ 1940 წელს გამოქვეყნებულ მაკეტსა და

1943 წელს დაბეჭდილ სახელმძღვანელოს ჩვენთვის საინტერესო ეპოქის პარალელურ მონაკვეთებს ერთმანეთს შევუდარებთ, ჩვენს თვალწინ გადაიშლება ისტორიის გაყალბების საბჭოური ნიმუში. ასე მაგალითად: 1940 წლის მაკეტში ვკითხულობთ: „გაბოროტებულმა ფეოდალებმა (იგულისხმება შაჰ აბასის კარზე გაქცეული ნუგზარ არაგვის ერისთავი და მისი სიძე გიორგი სააკაძე, – მ. მ.) პოლიტიკური მახეზდრობა იკადრეს, ისინი ეცადნენ დაერწმუნებინათ შაჰი, რომ ლუარსაბ-თეიმურაზის თანხმობა ერანის წინააღმდეგ არის მიმართული“ (ჯანაშია და სხვები 1940: 320).

1943 წლის სახელმძღვანელოში ეს წინადადება საგულდაგულოდ არის წაშლილი (ჯანაშია 1943: 298). 1940 წლის მაკეტში წერია, რომ შაჰის კარზე ჩასული სააკაძე „ჩქარა გამაჰმადიანდა“, 1943 წ. სახელმძღვანელოში ეს ფრაზაც ამოშლილია. 1940 წლის მაკეტში ვკითხულობთ, რომ 1614 წელს შაჰ აბასის ლაშქრობის დროს გიორგი სააკაძე: „მისი უახლოესი მრჩეველი იყო“ (ჯანაშია და სხვები 1940: 320), 1943 წლის სახელმძღვანელოში ცხადია არც ეს წინადადება იქნა შეტანილი (ჯანაშია 1943: 298). მაკეტში ვკითხულობთ: „მოურავი გიორგი სააკაძე ლუარსაბის მოსისხარი იყო და მის დასაღუპავად ცდას არ აკლებდა. შაჰი დარწმუნებული იყო მოურავის ერთგულებაში, დიდად აფასებდა მის დამსახურებას და მის რჩევას უსმენდა“ (ჯანაშია და სხვები 1940: 323).

სახელმძღვანელოში მსგავსი არაფერი წერია. მაკეტში მარტყოფის აჯანყების წინ შაჰის საიდუმლო ბარათის ხელში ჩაგდების შემდეგ, სადაც ირანის მბრძანებელი მოურავის მოჭრილ თავს ითხოვდა აღნიშნულია: „ყველაფერი გარკვეული იყო, ერთადერთი გზა მოურავის წინაშე-ეს აჯანყება იყო“ (ჯანაშია და სხვები 1940: 325), სახელმძღვანელოში ეს წინადადება უკვე აღარ გვხვდება. ბაზალეთის ბრძოლის მიზეზები მაკეტში ასეა ახსნილი: „გიორგი სააკაძე ქართლის მმართველობას იჩემებდა და თეიმურაზის მეფობას ვერ ითმენდა“ (ჯანაშია და სხვები 1940: 329). რა თქმა უნდა, 1943 წელს დაბეჭდილ სახელმძღვანელოში ეს ფრაზაც ამოშლილია. სამაგიეროდ ამ უკანასკნელში, როგორც გურამ ყორანაშვილი სავსებით სამართლიანად შენიშნავს, „სტალინის ნასიბრძნის მიხედვით“ გაჩნდა და ქართულ ისტორიოგრაფიაში ლამის დოგმატური ხასიათი შეიძინა შემდეგმა კონცეფციამ:

სააკაძის იდეალი მეფის ხელისუფლების გაძლიერება იყო. ეს კი თავადების უფლებების შეზღუდვის გარეშე ვერ მოხდებოდა. ასევე მიუღებელი იყო თავადებისათვის საქართველოს გაერთიანების აზნაურული იდეა. თავადებს საქართველოს გაერთიანება მეფე-მთავრების კავშირის სახით ჰქონდათ წარმოდგენილი. აზნაურ სააკაძის გეგმა-კი საქართველოს ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანებას გულისხმობდა ძლიერი მეფის ხელქვეშ (ჯანაშია 1943: 298).

ასევე ბაზალეთის ბრძოლაში გიორგი სააკაძის დამარცხება შემდეგნაირადაა შეფასებული: „ჩაიშალა ის დიდი საქმე, რომელსაც სააკაძემ უზარმაზარი ენერგია შეაღია და ურომლისოდაც საქართველოს განთავისუფლება-გაძლიერება შეუძლებელი იყო“ (ჯანაშია 1943: 311). ამ მოსაზრების შესახებ (თითქმის სააკაძე საქართველოს გაერთიანებისათვის იბრძოდა) ჩვენ ქვემოთ სათანადო მსჯელობა გვექნება, ამჯერად კი მის ევოლუციას გვინდა თვალი გავადევნოთ: ეს მოსაზრება პირველად გამოთქვა გიორგი სააკაძის პანეგირისტმა ხალხოსანმა მწერალმა ანტონ ფურცელაძემ, შემდეგ, როგორც ვნახეთ, ის გაიზიარა სტალინმა, „ხალხთა დიდი ბელადის“ ზეგავლენით კი დიდი ქართველი ისტორიკოსი იძულებული გახდა 1943 წელს დაბეჭდილ სახელმძღვანელოში შეეტანა. ეს მოსაზრება 60-იან წლებში კიდევ უფრო გააღმავა ისტორიკოსმა გივი ჯამბურიამ, ხოლო შემდეგ კი მასიურად გავრცელდა ქართულ ისტორიოგრაფიაში.

რატომ მოვიხმეთ ამ ორი სახელმძღვანელოს პარალელური მონაკვეთების ასეთი ვრცელი შედარება? დღესავით ნათელია, რომ სამ წელიწადში ნიკოლოზ ბერძენიშვილის სააკაძისეული შეფასებების ასეთი მეტამორფოზა დიდი ისტორიკოსის პირად შეხედულებებს არ ეფუძნებოდა, არამედ იმდროინდელი პოლიტიკური კონიუნქტურის შედეგი იყო. სტალინის ფაქტორი რომ ამ შემთხვევაში გადამწყვეტი იყო ამას პირდაპირ ადასტურებს ისტორიკოსი აბელ სურგულაძე:

სტალინის ასეთმა დამოკიდებულებამ სხვათა შორის დიდი როლი შეასრულა გიორგი სააკაძის მიმართ ქართველ ისტორიკოსთა კონცეფციის ჩამოყალიბებაში. 1940 წელს გამოცემულ საქართველოს ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოს მაკეტში დიდი მოურავი წარმოდგენილი იყო როგორც რეტროგრადი ფეოდალი მოღვაწე, რომელიც მოქმედებდა არა „პატრიოტული მოტივებით, არამედ

პირადი მიზნით“. 1943 წელს დაბეჭდილ სახელმძღვანელოში კი ალბათ ბოლშევიკისადმი სტალინის წერილის გათვალისწინებით, ძველი შეხედულებიდან „თითქმის არაფერი დარჩენილა“, მოგვიანებით, 1945 წლის ოქტომბერში სოჭში სტალინთან შეხვედრამ და „აზრთა გაცვლა-გამოცვლამ დიდად იმოქმედა... ნიკო ბერძენიშვილზე (მოურავის შესახებ კონცეფციის ავტორი, – ა. ს.) და საბოლოოდ „განკურნა“ სკეპტიციზმისაგან გიორგი სააკაძის მიმართ“ (სურგულაძე 1996: 53-54).

როგორც იტყვიან, კომენტარი ზედმეტია. ამრიგად, საბჭოთა ხელისუფლების დაკვეთით შეიქმნა გიორგი სააკაძის მითიური სახე, რომელშიც სააკაძე ცალსახად მხოლოდ გმირად, პროგრესულ მოღვაწედ და საქართველოს გაერთიანებისათვის თავდადებულ მებრძოლად იქნა გამოყვანილი, ხოლო შავი ლაქები კი საგულდაგულოდ ამოაშლევინეს მისი ბიოგრაფიიდან ქართველ ისტორიკოსებს.¹ ამ შემთხვევაში პრობლემა არა მარტო ის გახლდათ, რომ გიორგი სააკაძის ნამდვილი სახე დაიკარგა, არამედ ისიც (ჩვენი თემიდან გამომდინარე ჩვენთვის ამ შემთხვევაში ყველაზე საინტერესო ეს გახლავთ), რომ ასეთმა დამოკიდებულებამ დღის წესრიგში დააყენა სააკაძის მოწინააღმდეგეების მარგინალიზირების აუცილებლობა:² თუ სააკაძე საქართველოს გაერთიანებისათვის თავდადებული მოღვაწე იყო, ცხადია, მისი მოწინააღმდეგე ამ ერთიანობის მტრად უნდა მიჩნეულიყო; თუ სააკაძე პროგრესულ ძალას წარმოადგენდა, ლოგიკურია, რომ მის წინააღმდეგ მებრძოლნი რეგრესულ ძალად მოვნათლოთ. ასე გაჩნდა ქართულ ისტორიოგრაფიაში თეიმურაზ I-ის მიმართ გამოთქმული არაერთი კრიტიკული მოსაზრება, ვინაიდან ბაზალეთის ბრძოლაში იგი გიორგი სააკაძის მთავარი მოწინააღმდეგე იყო. ჩვენი სტატიის მიზანს სწორედ ამ მოსაზრებების განხილვა და სათანადო პასუხის გაცემა წარმოადგენს.

როგორც ცნობილია, მარტყოფის ბრძოლის შემდეგ თეიმურაზ პირველი გაერთიანებული ქართლ-კახეთის მეფე გახდა. დონ მიქელე მოსკოს მიხედვით მოსახლეობის ერთ ნაწილს გიორგი სააკაძის გამოცხადება უნდოდა მეფედ, მაგრამ თავად სააკაძემ ეს იდეა უარყო და თეიმურაზ პირველი მოაწვევინა ტახტზე (ტაბაღა 1986: 248-249). მოვლენათა შემდგომმა განვითარებამ აჩვენა რომ, სააკაძის მხრიდან ეს იძულებით გადადგმული დროებითი და მოჩვენებითი ნაბიჯი იყო და ამ თვალსაზრისით მისი სამომავლო მიზნები ტიპური ფეოდალის შეხედულებებისგან არაფრით განსხვავდებოდა: მეფეს მხოლოდ სახელი ჰქონოდა მეფობისა, რეალური ძალაუფლება კი მას აეღო ხელში. ისტორიული წყაროები ცალსახად მიუთითებენ, რომ მარტყოფისა და მარაბდის ბრძოლების შემდეგ უზომოდ განდიდებულმა გიორგი სააკაძემ ქართლში საკუთარი ერთპიროვნული მმართველობა დაამყარა და თეიმურაზ მეფე ქართლიდან გააძევა. მოვუსმინოთ ამ წყაროებს: ფარსადან გორგიჯანიძის მიხედვით:

ბატონმან თეიმურაზ ქართლი დაიჭირა და გორს იდგა. იქიდან ბატონმან თეიმურაზ თავისი ქალი დარეჯან ზურაბ ერისთავს მისცა მაგრამე ხორეშან დედოფალს მიცემა არ უნდოდა, ამისთვის რომ თავის შამშობლოს ამოგდებას იმათგან იყო, მაგრამე ღონე არ იყო, ამისთვის რომ მოვრავი ქართლს ეცილებოდა. თუ ზურაბ ერისთავისათვის თავისი ქალი არ მიეცა, მოვრავს მიუდგებოდა და ქართლს იმას დააჭირვინებდა (კაკაბაძე 1924: 236).

იგივეს გვამცნობს ბერი ეგნატაშვილიც:

და იყო მაშინ თავი და უფროსი კაცი მოურავი და ყოველნივე ქართველნი მას მორჩილებდნენ, რამეთუ თვით ზურაბ ერისთავი და ვინცაჲნი დიდი კაცნი იყვნენ ქართლისანი მოურავს ქეშიკში უწვებოდნენ და ყმურად მონებდნენ მას (ყაუხჩიშვილი 1959: 407).

ხოლო განდიდნა ზურაბ ერისთავი და არღარა უდებდა მოურავსა თავსა და სიძეცა იყო ბატონის თეიმურაზისა, ამისთვნცა დიდობდა. ინყინა მოურავმან მისი თავს დაუდებლობა და ამანაც აღარა აჯსენა, და ამაში შეექმნათ შური დიდი და მტერობა. ზურაბ ბატონს თეიმურაზს მიუდგა, და მოურავი ქაიხოსროს გამგებელსა ქართლისასა და ქართლი სულად შემოუყარა ქაიხოსროს მოურავმან. და არა მორჩილ ქემნეს ესე ორნი ერისთავნი ზურაბ და ამილახორი იოთამ, და იყო განდგომილება ურთიერთას შორის, ხოლო წარგზავნა მოურავმან კაცი და ითხოვა შეწევნა იმერეთის მპყრობელის გიორგისაგან. შემწე ქემნა და წარმოსცა გიორგი სპანი თჳსნი. ...საფარ ფაშას სთხოვა მოურავმან ჯარი და ათხოვა (ყაუხჩიშვილი 1959: 411).

ვახუშტი ბაგრატიონის მიხედვითაც:

ამისა შემდგომად უმეტესად განდიდნა ზურაბ ერისთავი და არღარა ერჩდა მოურავსა. ესე შეუძნდა

მოურავსა, უფროსად მიუდგა ქაიხოსროს და არღარა ჩამოუშვა ზურაბ ქართლსა შინა. მაშინ ზურაბ მოიყვანა ბატონი თეიმურაზ და იწება მისთვის ქართლისა მეფობა. [...] ხოლო მოურავმან შეიკრიბნა სპანი ქართლისანი, ითხოვა ნიჯადი იმერთა მეფის გიორგისაგან და საფარ ფაშის სამცხეელისაგან, და მათ მოსცეს, და შეკრებული ყოვლითა ამით მიუჭდა დუშეთს (ყაუხჩიშვილი 1973: 435).

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ზემომოყვანილი წყაროებიდან აშკარად ჩანს, რომ გიორგი სააკაძის მთავარი მიზანი ქართლიდან თეიმურაზის გაძევებაა. ფარსადან გორგიჯანიძე პირდაპირ წერს, რომ მოურავი მას ქართლს ეცილებოდა. ყურადღება მივაქციოთ ვახუშტის შემდეგ სიტყვებს: ზურაბ ერისთავმა თეიმურაზისათვის ქართლის მეფობა იწებაო. თუ თეიმურაზი ქართლის მეფეა, მაშინ როგორღა იწება მისთვის არაგვის ერისთავმა მეფობა? საქმეც ის არის, რომ ამ დროისთვის ის სრულად არის გიორგი სააკაძისგან ქართლიდან გაძევებული. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ვახუშტის შემდეგი სიტყვებიც: „მოურავმა ქართლის სპა შემოიკრიბაო“, აქედანაც ჩანს რომ ქართლს და მის ჯარს მთლიანად სააკაძე აკონტროლებს და არა თეიმურაზი.

სააკაძე რომ ქართლში ერთპიროვნული ძალაუფლებისაკენ მიილტვოდა და თეიმურაზის მეფობას ვერ ეგუებოდა, ამას თურქი ისტორიკოსი მუსტაფა ნაიმაც ადასტურებს: „მოურავმა დამოუკიდებლობისა და საქართველოს შაჰობის პრეტენზია გამოაცხადა. მან ფული მოაჭრევინა თავის სახელზე ასეთი წარწერით: მონა სინმინდის მეფისა მოურავ შაჰი“ (შენგელია 1960: 263).

სააკაძის ამბიციურობაზე საუბრობს სპარსელი ისტორიკოსი ისქანდერ მუნშიც:

მოურავს [...] უნდოდა ქართლში მმართველი და მბრძანებელი ყოფილიყო. ერთი ჯგუფი დიდებულებისა და თავადებისა მასზე უფრო მაღალი გვარისა იყო, მათ სძაგდათ მოურავის ბატონობა და უფროსობა. თეიმურაზ ხანი, რომელიც სამეფო გვარის იყო და ვალი (მეფე) იყო კახეთისა, იმის გამო, რომ მისი ველაიეთი დანგრეული იყო, [აგრეთვე რადგანაც] ქართლის წინანდელი ვალის სიმონ ხანის შთამომავალთაგან არავინ იყო დარჩენილი მამრობითი სქესისა, ხოლო მისი (თეიმურაზის) ვაჟები სიმონ-ხანის შვილთა შვილიშვილები იყვნენ დედის მხრით, და ქართველებმაც წინანდელი სიმონ-ხანის (სიმონ I) ძმისშვილის, ბაგრატ ხანის შვილს სიმონ ხანს (სიმონ II) უმტრეს, [ამიტომ თეიმურაზს] უნდოდა, რომ ქართლის დიდებულები მის ვაჟებს მიმხრობოდნენ და ერთი თავისი ვაჟიშვილი, დედის მხრივ მემკვიდრეობით უფლების ძალით, ქართლის ბატონად გაეხადა და თვითონაც იმ ქვეყანაში (ე.ი. ქართლში) მბრძანებელი და ბატონი ყოფილიყო. ზოგიერთი ქართლელი ეთანხმებოდა მას ამაში და მოურავისაგან შორს ყოფნა ერჩივნა. ამის გამო მოურავსა და თეიმურაზს შორის ერთმანეთისადმი შიში გაჩნდა, ბოლოს აიშალნენ და ერთმანეთს დაშორდნენ. თეიმურაზი მას უფრთხილდებოდა. მოურავმა შეადგინა ჯარი თავის მომხრეთაგან და მოულოდნელად გაემართა მის წინააღმდეგ. თეიმურაზის მომხრეებმა ეს ამბავი [მეფეს] აცნობეს. იმ დროს მას [თეიმურაზს] ძალა არ შესწევდა წინააღმდეგობის გაწევისა და ბრძოლისა, თავის სადგომიდან დაიძრა და სხვა მხარეს გაექარა. ხელსაყრელი დრო შეარჩია და იმ მცირერიცხოვანი ლაშქრით, რომელიც შეეგროვებინა მოურავზე გაილაშქრა. ამ ორ ჯარს შორის ძლიერი ომი მოხდა. თეიმურაზმა გაიმარჯვა, მოურავი დამარცხდა (ფუთურიძე 1969: 139).

მიუხედავად წყაროთა ასეთი ნათელი ჩვენებისა, ისტორიკოსმა გივი ჯამბურია ბაზალეთის ბრძოლის ისტორიის განხილვისას ცალსახად თეიმურაზ I გააკრიტიკა. მისი აზრით:

სააკაძის საქმიანობა და მისი ასეთი განდიდება არ მოსწონდა პატივმოყვარე თეიმურაზს. დიდ უბედურებასა და მრავალ გაჭირვებაში გამოვლილი მეფე (კახეთის აოხრება, უცხოობაში წაწაღი, დედისა და შვილების დახოცვა და სხვა მრავალი) უაღრესად უნდო და ეჭვიანი გამხდარიყო. ასეთ ვითარებაში სააკაძის მოწინააღმდეგე თავადებმა შეძლეს თეიმურაზ მეფესა და დიდ მოურავს შორის განხეთქილების ჩამოგდება და მალე საბოლოოდაც განწყდა ურთიერთობა (დუმბაძე 1973: 289; ჯამბურია 2011: 247).

გაუგებარია, რატომ უნდა მოსწონებოდა თეიმურაზ მეფეს განკერძოების და ურჩობის გზაზე დამდგარი ქვეშევრდომის განდიდება? მითუმეტეს თავად გივი ჯამბურიაც აღიარებს, რომ სააკაძე: „ქვეყნის ფაქტიური მმართველი გახდა ...ოსმალეთის სულთანი კი მას „ქართლის მპყრობელ მოურავ-ხანს“ უწოდებდა და ელჩებსაც მას უგზავნიდა“ (დუმბაძე 1973: 289). როგორც ნოდარ ნაკაშიძე სამართლიანად შენიშნავს:

ამ ვითარებას ვერ შეეგუა თეიმურაზი, რომელიც „ბაგრატიონობით“ კახეთისა და ქართლის კანონიერ

მეფედ თვლიდა თავს და, ალბათ, სამართლიანადაც. ამ მიზეზით იყო გამონეწეული თეიმურაზ-სააკაძის კონფლიქტი (და არა იმიტომ, როგორც „ნარკვევები“ გვარწმუნებენ, რომ თეიმურაზი „უაღრესად უნდო და ეჭვიანი გამხდარიყო“) (ნაკაშიძე 1977: 95).

მართლაც, რა შუაშია აქ „პატივმოყვარეობა“? ნუთუ ღვთივკურთხეულ, ბაგრატიონ მეფეს, რომელმაც მთელი სიცოცხლე ქართველი ხალხის დამოუკიდებლობისა და თავისუფლებისათვის ბრძოლას შესწირა, არ ჰქონდა ყოველნაირი მორალური და იურიდიული უფლება, უფრო მეტიც, –პასუხისმგებლობა და ვალდებულება, რომ ურჩი ფეოდალის ასეთი საქციელი აღეკვეთა? ან რა შუაშია ეჭვიანობა, ან სააკაძის მოწინააღმდეგე ფეოდალების დაბეზლება რაღა საჭირო იყო, როცა ყველაფერი ისედაც დღესავით ნათელი გახლდათ (მეფე სააკაძის მიერ ქართლიდან არის გაძევებული, ქართლის ჯარს სააკაძე აკონტროლებს, საკუთარ სახელზე ფულს ქრის და ოსმალეთის სულთანთან დამოუკიდებლად ამყარებს დიპლომატიურ კონტაქტებს). სამწუხაროდ, პატივცემული მკვლევარი მართლ ამ კრიტიკით არ დაკმაყოფილებულა. მისი აზრით:

მას შემდეგ, რაც სააკაძე დარწმუნდა, რომ თეიმურაზი არ იყო ის კაცი, რომლის საშუალებითაც იგი მთელი საქართველოს გაერთიანებას შეძლებდა, საბოლოოდ გული აიყარა მასზე და ორიენტაცია იმერეთის მეფის მემკვიდრე ალექსანდრეზე აიღო. გადამწყვეტი მომენტი დადგა: სააკაძე სამუდამოდ უნდა გამოთხოვებოდა საქართველოს გაერთიანების იდეას, რომელიც მთელი მისი ცხოვრების მიზანი იყო, ან კიდევ ძმათა შორის სისხლი უნდა დაეღვარა და საქართველო ამ გზით გაერთიანებინა (დუმბაძე 1973: 289-290).

გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ ყველაზე დაუსაბუთებელი მოსაზრება, რაც ქართულ ისტორიოგრაფიაში გიორგი სააკაძესთან დაკავშირებით გამოითქვა, არის ის, რომ თითქმის ეს უკანასკნელი საქართველოს გაერთიანების იდეით იყო შეპყრობილი და მისი განხორციელებისათვის იბრძოდა. როგორც ისტორიკოსი ნოდარ ნაკაშიძე ხაზგასმით აღნიშნავს, ჩვენ: „არც ერთი საბუთი არ გაგვაჩნია დასამტკიცებლად იმისა, რომ გ. სააკაძე აზნაურობაზე დაყრდნობით საქართველოს გაერთიანებისაკენ მიისწრაფვოდა“ (ნაკაშიძე 1977: 95-96). ასევე, თამაზ ნატროშვილის სამართლიანი შენიშვნით:

ამტკიცებენ ხოლმე, დიდ მოურავს საქართველოს გაერთიანება ეწადაო. ეს დებულება სტალინის მიერ არის ნაკარნახევი (სიჭაბუკეში წაკითხული ანტონ ფურცელაძის აპოლოგეტური თხზულების გავლენით), მას შემდეგ ბევრმა წყალმა ჩაიარა, მაგრამ ისევ და ისევ იმეორებენ, ამ დებულებას წყალი არ გაუვაო (ნატროშვილი 2013: 44).

გივი ჯამბურიას აზრით, თუ სააკაძე ბაზალეთის ბრძოლაში:

თეიმურაზზე გაიმარჯვებდა, მაშინ ალექსანდრე ქართლ-კახეთის მეფე და იმერეთის ტახტის მემკვიდრე იქნებოდა. გიორგი მეფის გარდაცვალების შემდეგ კი (იქნებ მანამდეც) იმერეთიც ქართლ-კახეთს შეუერთდებოდა. ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანებული სამი სამეფო კი გამდგარ სამთავროებსაც ადვილად შეიერთებდა და საქართველო აღდგებოდა (დუმბაძე 1973: 290).

გარდა იმისა, რომ ამასიის ზავიდან გამომდინარე (რომლის მიხედვითაც ქართლისა და კახეთის სამეფოები ირანს, დასავლეთ საქართველო კი ოსმალეთის გავლენის სფეროს წარმოადგენდა), ირანი არ შეეგუებოდა ოსმალეთის გავლენის გავრცელებას აღმოსავლეთ საქართველოზე, ხომ ფაქტია, რომ იმერელ ბაგრატიონს არც ქართლელი და არც კახელი დიდებულები არ მიიღებდნენ. ქართლს რომ თავი დავანებოთ, კახეთში ხომ თეიმურაზი თუნდაც ბაზალეთის ბრძოლაში დამარცხებულიყო, მეფობაზე ხელს მაინც არ აიღებდა და ბრძოლას გააგრძელებდა. გასაკვირია, როგორ უნდა მივიჩნიოთ გიორგი სააკაძე საქართველოს გაერთიანებისთვის მებრძოლად, როდესაც მარტყოფის ბრძოლის შემდეგ სწორედ მისი ინიციატივით დაიშალა გაერთიანებული ქართლ-კახეთის სამეფო: ჯერ იყო და თეიმურაზი გააძევა ქართლიდან, შემდეგ იმისათვის რომ თეიმურაზს ქართლის ტახტზე ხელი აეღო, მუხრანბატონი (როგორც ქართლელი ბაგრატიონების უმცროსი შტოს წარმომადგენელი) წამოსწია წინ და მეფეს დაუპირისპირა. როგორც თამაზ ნატროშვილი აღნიშნავს:

საქართველოს გაერთიანება ეწადაო ...და ამ იდეის განხორციელება იმით დაიწყო, რომ ბაზალეთში ერთმანეთს შეატაკა ქართლისა და კახეთის მკვიდრნი. უფრო მეტიც, ერთი ქართლი მეორეს

დაუპირისპირა ანუ მუხრან-ბატონისა და ქართლის სხვა ფეოდალთა ჯარი – თეიმურაზ მეფის მხარეზე მყოფი ზურაბ ერისთავისა და იოთამ ამილახორის ჯარს (ნატროშვილი 2013: 44).

მას შემდეგ, რაც ქართლის მეფე ლუარსაბ II უძეოდ გადაეგო, ყველაზე დიდი ლეგიტიმაცია ქართლის ტახტზე სწორედ თეიმურაზ პირველს ჰქონდა. ცხადია საქართველოს გაერთიანების მომხრე ფეოდალი ასეთ კანდიდატს ბრძოლას კი არ დაუწყებდა და ქართლიდან კი არ გააძევებდა, არამედ გვერდით დაუდგებოდა ქართლში პოზიციების გამყარების საკითხში (კახეთში ისედაც მყარი იყო მისი პოზიციები). ვერ გავიზიარებთ გივი ჯამბურias მოსაზრებას თითქოს თეიმურაზი არ იყო შესაფერისი კანდიდატურა ერთიანი საქართველოსთვის და სააკაძემ ამიტომ აიყარა გული მასზე. თეიმურაზ პირველი არაფერს ისე არ ესწრაფოდა, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს გაერთიანებას. სწორედაც რომ თეიმურაზი მიაჩნდათ აღმოსავლეთ საქართველოს პროგრესულ ძალებს ქართლ-კახეთის ერთ-ერთ გამაერთიანებელ ძალად, ამას შემდეგი გარემოებაც მეტყველებს: როგორც ცნობილია, თეიმურაზს ცოლად ჰყავდა ქართლის მეფის ლუარსაბ მეორის და ხორეშანი. ვინაიდან ისინი ახლო ნათესავები იყვნენ, მათ შორის ქორწინება არ შეიძლებოდა, მაგრამ ფარსადან გორგიჯანიძის თქმით: „კრება უქნიათ ამაზედ, რომ დაძმათ შვილისშვილები ერთმანერთს ვით შერთონ. ასრე არჩივს საქრისტიანოს გაერთებისა და გაძლიერებისათვის, მერჯულეთ ნება დართვეს“ (კაკაბაძე 1925: 228). უფრო მეტიც, თუ ყურადღებით დავაკვირდებით იმ პერიოდის მოვლენებს, დავინახავთ, რომ სააკაძის მხრიდან ბაზალეთის ბრძოლის გამართვის ერთ-ერთი მოტივი, თეიმურაზის მიერ ქართლ-კახეთის ხელახალი გაერთიანების და აღმოსავლეთ საქართველოში ერთიანი, ძლიერი სამეფო ხელისუფლების ჩამოყალიბების შიში იყო. როგორც ცნობილია, 1626 წელს შაჰ-აბასსა და თეიმურაზ პირველს შორის საზავო მოლაპარაკება გაიმართა. ზავის ინიციატორი ირანის მრისხანე დამპყრობელი იყო. მან ალავერდი ხან უნდილადის უმცროსი ვაჟი დაუდ ხანი გამოგზავნა მოსალაპარაკებლად. ამ მოლაპარაკების შედეგი იყო ე. წ. კომპრომისი ირანსა და თეიმურაზს შორის. თეიმურაზ პირველმა გარეგნულად და ფორმალურად აღიარა ირანის შაჰის ვასალობა ანუ ისქანდერ მუნშის სიტყვებით: „თურქული სამოსელი გამოიცვალა და ყიზილბაშური ჩაიცვა“. სამაგიეროდ, შაჰ-აბასი ოფიციალურად აღიარებდა თეიმურაზ პირველს ქრისტიანული წესით ქართლ-კახეთის მეფედ. ცხადია, ეს თეიმურაზ მეფის და ზოგადად ქართველი ერის დიდი გამარჯვება იყო. ირანის მრისხანე ლომი, რომლის მიზანიც ქართლ-კახეთის სამეფოების ყიზილბაშურ სახანოდ გადაქცევა, მოსახლეობის გამაჰმადიანება ან აყრა გადასახლება იყო, ხელს იღებდა თავის გეგმებზე. თამაზ ნატროშვილს მოჰყავს ირანში მყოფი ინგლისელი აგენტის ცნობა, რომელსაც იგი ოსტ-ინდოეთის კომპანიას უგზავნის: „საქართველოში მღელვარება არაა მოსალოდნელი, ვინაიდან შირაზის ხანის ძმამ ისინი დააშოშმინაო“. აღნიშნული ცნობა 1626 წლის 19 მაისით არის დათარიღებული და როგორც პატივცემული მკვლევარი შენიშნავს: „მიგვითითებს, რომ თეიმურაზ პირველის მორიგება სეფიანთა ხელისუფლებასთან წინ უსწრებდა ბაზალეთის ომს, რომელიც იმავე წლის შემოდგომაზე მოხდა“ (ნატროშვილი 2013: 42). რა თქმა უნდა, გიორგი სააკაძისათვის რთული მისახვედრი არ იქნებოდა, რომ თეიმურაზი, რომლის პოზიციებიც ამ აღიარების შემდეგ ქართლში საგრძნობლად გამყარდა, მის პარტიკულარისტულ გამოხდომებს ვეღარ მოითმენდა და მთელი ძალებით შეეცდებოდა დარღვეული ქართლ-კახეთის ერთიანობის აღდგენას. ამიტომ იყო რომ, დიდი მოურავი დატრიალდა და თუ ოსმალეთიდან და თუ დასავლეთ საქართველოდან მოყვანილი ჯარით გადამწყვეტი იერიში მიიტანა ქართლ-კახეთის კანონიერი მეფის წინააღმდეგ. ასე რომ, თუ გვსურს სიმართლე ვიცოდეთ ბაზალეთის ბრძოლის შესახებ, ერთხელ და სამუდამოდ უნდა ვაღიაროთ, რომ ეს იყო ბრძოლა ქართლ-კახეთის კანონიერ გვირგვინოსანსა და მის წინააღმდეგ ამხედრებულ ფეოდალს შორის. ეს ისეთივე ტიპის მოვლენაა, როგორიც იყო ბრძოლა ბაგრატ მეოთხესა და მის ურჩ ყმას ლიპარიტ IV-ს შორის, დავით აღმაშენებელსა და ლიპარიტ V-ს შორის ან თუნდაც იგივე თეიმურაზსა და ზურაბ არაგვის ერისთავს შორის. ალბათ ძნელი მისახვედრი არ უნდა იყოს, ვის მხარესაა ასეთი სახის ბრძოლებში სახელმწიფოებრივი, იურიდიული თუ მორალური თვალსაზრისით სიმართლე.

ვინაიდან სააკაძის მომხრე ისტორიკოსები ყველაზე მეტ ნდობას არჩილ მეფესა და იოსებ

თბილელს უცხადებენ, გვინდა სპეციალურად მათ ცნობებზე შევჩერდეთ. არჩილის (ისევე როგორც ბერი ეგნატაშვილის) აზრით, ბაზალეთის ბრძოლას წინ უძღოდა ქართლში სააკაძის დიქტატურის დამყარება. ჩვენ ბერი ეგნატაშვილის ცნობიდან დავინახეთ, რომ ქართლის დიდი ფეოდალები და თვით მისი ცოლის ძმა ზურაბ არაგვის ერისთავიც ყმურად მონებდნენ და „ქეშიკში უწვებოდნენ“ სააკაძეს. იგივეს ადასტურებს მეფე პოეტი არჩილიც:

მოურავი უფროსობდა მასზედა და ქართველთაზე,
თუ ეტყოდა, დასხდებოდნენ, თვარ იდგნიან სულ ყველაზე.
ქეშიკშიგაც უწვებოდეს თავითაც და სხვა შუაზე.
ვინც შესცოდის, ყველამ უთხრის: დაჰკარგეო გალალა ზე (ბარამიძე 1989: 461).

არჩილის აზრით, ასეთმა დამოკიდებულებამ დიდი თავადების უკურეაქცია და საბოლოო ჯამში ქართლში ფეოდალური ანარქია გამოიწვია:

ზურაბ და შიოშის-შვილი იყვნეს სიძე-ცოლის ძმანი,
გაეზარდა მოურავსა, ყოფილიყვნეს ვით მამანი.
ან დაქიშდეს უსაზომოდ, შუა დასვეს მათ სამანი,
დაემტერნეს ერთმანეთსა, აღარ მისცეს წამსა მანი (ბარამიძე 1989: 460).

არჩილიც ადასტურებს, რომ სააკაძემ თეიმურაზ პირველი ფაქტობრივად ქართლიდან გააძევა, რასაც მეფე ძალიან განიცდიდა. ასევე, არჩილი ხაზს უსვამს გიორგი სააკაძის საკმაოდ მედიდურ მიმართვებს მეფის მიმართ, რაც შუა საუკუნეების ქართული მორალისათვის მიუღებელი იყო და აშკარაა, რომ არც მეფე-პოეტს მოსწონს, თუმცა სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ არჩილი (აშკარად იოსებ თბილელის გავლენით) აქვე გიორგი სააკაძის პოზიციასაც ახმინებს:

რას უშველა, გარდიკიდნენ, მე ზურაბსა მიმიყენა,
სულ ქართველნი შემომძარცვა, ერთიც აღარ მომიყენა;
ზურაბს უთხრა: „შინ წაბძანდი, ამ სიტყვასა ნუ მიწყენა“.
პირველ იგი გაისტუმრა და მეც უკან წამიყენა.
მე ეს მითხრა: „ღმერთმან იცის, ქართლი მოგეც, ჩემი თავიც,
მაგრამ რა ვჰქნა, არ განდომეს ჩემი თავი, მით ვარ ავიც;
მაგით თავსა ვერ მოვიკლავ, ან გულს დანა როგორ დავიც?
თქვენც წაბძანდი ზურაბთანა, იქიც მოვალ, მითქვამს დავიც“.
აღარ იყო გაცლის მეტი ღონე, სხვა რა მომეღონა?
გავეცალე ჯავრით სავსე, მისმა საქმემ დამაღონა.
მიველ დუშეთს ზურაბისას, იმანც თავი მომანონა,
მითხრა: „ნახავ, ხელმწიფეო, მათ ყველაზე არ მოწონა?“ (ბარამიძე 1989: 461).

სააკაძის მომხრე ისტორიკოსები თეიმურაზ პირველს საყვედურობენ, რომ თითქოს მას სააკაძის მოკვლა ჰქონდა გადაწყვეტილი, მაგრამ არჩილის მიხედვით, ეს ყველაფერი პირიქით მოხდა, სააკაძემ გაიმეტა მეფე მოსაკლავად: „მოვიდა დუშეთს მოგვიხდა ქართველთ და სხვას ამ ჯარითა,/ საკვდავად გამოგვიმეტა გულითა“, საომართა“. ბაზალეთის ბრძოლაში არჩილი მორალური თვალსაზრისით ცალსახად მეფის მხარესაა: „უთხარ ზურაბს და ჩემს კახთა: „ერთს ომად თქვენცა ჰკმართა,/მე ჩემი ქრისტე შემწედ მყავს, არ ვიბრძვი მე ომართა“ (ბარამიძე 1989: 460-462).

გიორგი სააკაძის მომხრეების ყველაზე დიდი ნდობით იოსებ სააკაძის (თბილელის) პოემა „დიდმოურავიანი“ სარგებლობს და ეს გასაგებიცაა: იოსები გიორგი სააკაძის ძმის შვილიშვილი გახლდათ, ავტორმა თავი ვერ დააღწია ნათესაურ გავლენას და მიუკერძოებელი ნაშრომის ნაცვლად მისი წინაპრის პანეგირიკი შემოგვთავაზა.³ პოემის სიუჟეტი მოკლედ ასეთია: გიორგი სააკაძესთან მოდის სამი პიროვნება და საიდუმლოდ მოახსენებს, რომ მას მეფე მოკვლას უპირებს. განცვიფრებული სააკაძე მროველ ეპისკოპოსს დომენტი ავალიშვილს მიუგზავნის თეიმურაზს იმის გასარკვევად თუ რა დანაშაულის გამო უწყრება მას მეფე. ეპისკოპოსი მოურავს დამაიმედებელ პასუხს მოუტანს: „მეფემ ბრძანა „ეგე საქმე არ გავლია ჩემსა გულსა,/ ვინ მოგკლევდა, რასა ჰქვიან, მომდგომსა და ჩემს ერდგულსა“ (ბარამიძე 1989: 595). გაკვირვებული მეფე სააკაძეს თხოვს იმ პირების დასახელებას, ვინც ეს ინფორმაცია მიუტანა, მაგრამ მოურავი იმ მიზეზით რომ ფიცი აქვს მიცემული,

მეფეს ამაზე უარს ეუბნება. მოენეები მაინც არ ისვენებენ და სააკაძეს აფრთხილებენ, რომ მეფე მას უეჭველად მოკვლას უპირებს და მიზეზსაც უსახელებენ: ლუარსაბის სიკვდილში მონაწილეობას გაბრალებსო. მოურავი ისევ გზავნის მეფესთან დომენტი ავალიშვილს, თურმე ლუარსაბის სიხლს მედავებითო. თეიმურაზ პირველი მას ასეთ პასუხს აძლევს: მართალია: „ქვეყანამ იცის, შენ იყავ მისის სისხლისა მღვრელია“, მაგრამ „მე მის სისხლს არ ვეძებ, შენ იყავ შენთვის მჯდომარე“. მიუხედავად ასეთი პასუხისა, სააკაძე დაასკვნის, რომ მეფე მასზე გამწყრალია⁴ და იწყებს ქართლ-კახეთის წინაშე მისი დამსახურებების ჩამოთვლას, რასაც პოემის უდიდესი ნაწილი უჭირავს. მეფე ყველაფერში ეთანხმება სააკაძეს:

მეფემ შესთვალა: რაც გითქვამს, სრულ მართალია ყოველი,
მაშინვე გითხარ ფიცითა, როს მოგეგზავნა მროველი,
არც არას სისხლსა გადევებ, არც რას ავს შენგან მოველი,
თავდებათ მოგცე, არ მოგკლა, უცილოდ ძელიცხოველი (ბარამიძე 1989: 642).

მიუხედავად ამისა, ამ სტრიქონებს ასეთი მოულოდნელი სტროფი მოსდევს:

ალარად მოჰხდა, არ იქნა შენება, ცუდად რიგება,
გაყრა შეექმნათ, ველარ ქნეს ერთად სიტყვისა მიგება,
რა მოიშალა, ვინ იცის, რა წყობა რა გარიგება?
ვინ მოაშორვა, მის გულსა ლახვარიმც ადრე იგება (ბარამიძე 1989: 642).

როგორც ვხედავთ, მკითხველი გაურკვეველ მდგომარეობაში რჩება. თითქოს ის რაც სააკაძეს აწუხებს (რომ მას მოკვლას უპირებენ) მოგვარებულია, მეფე ყველაზე დიდ ქრისტიანულ სინამდის „ძელიცხოველს“ ასახელებს თავდებად, რომ მოურავს არაფერს დაუშავებს. აბა რატომ ვერ მორიგდნენ? რატომ „შექმნათ გაყრა“? ამ შეკითხვაზე პოემაში პირდაპირ პასუხს ვერ ნახავთ. თუმცა თუ დავუკვირდებით, შევნიშნავთ, რომ ავტორი განგებ აბუნდოვანებს სიუჟეტს იმისთვის, რათა საქმის ნამდვილი ვითარება დამალოს. როგორც ჩვენს მიერ ზემოთმოყვანილი არაერთი წყარო ცალსახად ამბობს: ბაზალეთის კონფლიქტის მთავარი მიზეზი იყო ის, რომ სააკაძე თეიმურაზ პირველს ქართლს ეცილებოდა. ქრისტიანმა ეპისკოპოსმა კარგად იცის, რომ ფეოდალურ ეპოქაში მირონცხეული გვირგვინოსანი მეფის წინააღმდეგ ბრძოლა დიდ დანაშაულად და ერის ღალატად ითვლებოდა. ამიტომ ის ყოველნაირად ცდილობს სულ სხვა საბურვლით შემოსოს კონფლიქტის მთავარი არსი.⁵ მიუხედავად ამისა, იოსებ თბილელის კალამს დრო და დრო მაინც დასცდება სიმართლე ბაზალეთის ბრძოლის მიზეზებზე. მაგალითად, როდესაც სააკაძე ენის მიმტან პირებს ეკითხება თუ რას ედავება მას თეიმურაზი, ისინი გარდა ლუარსაბის სისხლისა შემდეგ გარემოებას ასახელებენ: „კვლავ მან ჯარი დაიხვია, არ ეტევის მინდორს ველად, / თავს არ გვიდებს საპატრონყმოდ, წყალობისა არ მადლმხდელად“ (ბარამიძე 1989: 594). ასევე იოსებ თბილელი გიორგი სააკაძეს ათქმევინებს:

გიორგი ქავთარიშვილი სიტყვა-პასუხის მთქმელია,
ხვანთქართან ამაღ გავგზავნე: თქვენ იყავ ჩვენი მშველია.
[...]მეფემან პირად არ ბრძანა, გულშიგან შექმნა წყენანი:
„როდესაც არის, იქნების ამის სისხლისა დენანი,
მე – მეფე, ამას – სახელი, ხვანთქართან თავის ჩენანი,
ქართველთა ასრე დახვევა, ზოგთ ზავითი შესაშენანი (ბარამიძე 1989:634).

ვერ გავიზიარებთ ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულ მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც, ბაზალეთის ბრძოლა ირანული და ოსმალური ორიენტაციებით იყო განპირობებული და ირან-ოსმალეთის დაპირისპირების ანარეკლს წარმოადგენდა. მიხეილ სვანიძის აზრით:

შაჰ-აბასმა, თეიმურაზ მეფესთან შერიგების შედეგად, ფაქტიურად თეიმურაზი გიორგი სააკაძეს დაუპირისპირა, ამას კი მოჰყვა საბოლოო განხეთქილება თეიმურაზსა და სააკაძეს შორის. ქართულ ისტორიოგრაფიაში თეიმურაზ მეფისა და გიორგი სააკაძის კონფლიქტს უმთავრესად ქართველი ფეოდალების ინტრიგებს მიაწერენ, რომლებიც ვერ ურიგდებოდნენ სააკაძის ესოდენ განდიდებას. ჩვენი აზრით, სინამდვილეში ამ საქმეში გადამწყვეტი როლი შაჰ-აბასს მიუძღვის, რომელმაც მოხერხებულად გამოიყენა ქართველ მეფე-მთავრებს შორის არსებული ქიშპი (სვანიძე 1971: 287).

ვალერიან გაბაშვილს მიაჩნია, რომ:

შაჰი ახლაც ქართული ფეოდალური ძალების დაქსაქსვის ნაცად გზას დაადგა. ოსმალეთის იზოლაციის განზრახვა (თეიმურაზ-სააკაძის ბრძოლაში) შაჰს უკარნახებდა კომპრომისის გზას დასდგომოდა და „გურჯისტანის საკითხში“ ის დაეთმო, რასაც იგი 1614-1624 წწ. არას გზით არ სთმობდა (გაბაშვილი 1958: 361).

თამაზ ნატროშვილის აზრითაც: „ბაზალეთის ომი არ ყოფილა სამოქალაქო ომი ანუ იდეათა შეჯახების ასპარეზი. ჩვენდა სავალალოდ, ეს იყო ირან-ოსმალეთის ხანგრძლივი ომების მეორეხარისხოვანი ეპიზოდი, სცენის კულისებში რომ გათამაშდა“ (ნატროშვილი 2013: 44).

ცხადია, ისეთ მნიშვნელოვან მოვლენას, როგორიც თეიმურაზ პირველისა და გიორგი სააკაძის დაპირისპირება იყო, ყურადღებით აკვირდებოდა როგორც ირანი, ასევე ოსმალეთი და, რა თქმა უნდა, ორივე მხარე ეცდებოდა თავის სასარგებლო მიმართულება მიეცა ამ პროცესისათვის, ისევე როგორც სააკაძე ან თეიმურაზი ეცდებოდა ირანული და ოსმალური ფაქტორები თავიანთ სასარგებლოდ გამოეყენებინათ, მაგრამ ეს ყოველივე სულაც არ გვაძლევს იმის თქმის საფუძველს, რომ ბაზალეთის ბრძოლა თეიმურაზის ირანული, ან სააკაძის ოსმალური ორიენტაციით იყო გამოწვეული. ჩვენ ზემოთ მრავალრიცხოვან წყაროებზე დაყრდნობით შევეცადეთ გვეჩვენებინა, რომ ეს დაპირისპირება ქართლში შექმნილი ანომალიური მდგომარეობით იყო გამოწვეული: ერთ მხარეზე იყო სააკაძე, რომლის მიზანსაც წარმოადგენდა ქართლში რეალური ძალაუფლების შენარჩუნება. ამისათვის მას ქართლის ტახტზე ესაჭიროებოდა მარიონეტი მმართველი, რომელიც მის ჭკუაზე ივლიდა. ცხადია, თეიმურაზი ასეთ კანდიდატად ვერ გამოდგებოდა. როსტომ ჩხეიძის მართებული შენიშვნით: „თეიმურაზ I შაჰ-აბასს არ დამორჩილებია და სააკაძეს როგორ დაუდგებოდა ყმად“ (ჩხეიძე 2012: 20). ამიტომ სააკაძემ იგი ქართლიდან გააძევა. მეორე მხრივ, იყო თეიმურაზ I, რომელიც ყოველნაირად ცდილობდა ქართლზე თავისი კანონიერი სამეფო ძალაუფლების აღდგენას. სხვას რომ თავი დავანებოთ, ამას მისგან ქართველი ერის სასიცოცხლო ინტერესები მოითხოვდა. აი, ამ ინტერესთა კონფლიქტით იყო განპირობებული უმთავრესად ბაზალეთის ბრძოლა და ირანი და ოსმალეთი საერთოდ რომ არ არსებულებოდა, ასეთი მოცემულობის შემთხვევაში ბაზალეთის ბრძოლა მაინც მოხდებოდა.

აღსანიშნავია, რომ 2008 წელს გამოცემულ საქართველოს ისტორიის ორტომეულში, ასევე 2012 წელს გამოცემულ საქართველოს ისტორიის ოთხტომეულში, გივი ჯამბურია, რომელიც ამ მონოგრაფიების ერთ-ერთი თანაავტორი და ჩვენთვის საინტერესო ისტორიული პერიოდის ავტორი გახლდათ, მკვეთრად შეამცირა თეიმურაზ პირველის მიმართ თავისი ადრინდელი კრიტიკული გამონათქვამები. მაგალითად, ბაზალეთის ბრძოლის გამომწვევი მიზეზები აქ ასეა ახსნილი: „სააკაძის საქმიანობა და მისი განდიდება არ მოსწონდათ ქართლის დიდ თავადებს. მათ შეძლეს თეიმურაზ მეფესა და დიდ მოურავს შორის განხეთქილების ჩამოგდება, რასაც ბაზალეთის შინაომი მოჰყვა (ასათიანი, ჯამბურია 2008: 188); (მუსხელიშვილი და სხვები 2012: 161). როგორც ვხედავთ, აქ აღარ არის საუბარი თეიმურაზის პატივმოყვარეობასა და ეჭვიანობაზე. მიუხედავად ამისა, მკვლევრის მიერ საქართველოს ისტორიის ნარკვევებში გამოთქმული კრიტიკული შეფასებები გმირი მეფის მისამართით დღემდე ვრცელდება საქართველოს ისტორიის შემაჯამებელ მონოგრაფიებში, სახელმძღვანელოებსა თუ ცალკეულ ნაშრომებში. ხშირად მათ სიტყვა-სიტყვით გადაინერუნ ხოლმე. მაგალითად, პირდაპირ ციტატები აქვს გადატანილი მიხეილ რეხვიაშვილს 2000 წელს გამოცემულ საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოში (რეხვიაშვილი, რეხვიაშვილი 2000: 542-544). ასეთივე მდგომარეობაა 2011 წელს, კახა შენგელიას ავტორობით გამოცემულ სახელმძღვანელოში (შენგელია 2011: 170), იგივე გაიმეორა თენგიზ წონკოლაურმა 2017 წელს გამოცემულ ნაშრომში (წონკოლაური 2017: 478-480). ანალოგიურ მდგომარეობას ვხედავთ დევი კაჭარავასთან (კაჭარავა 1996: 180-181). ასევე ცისანა აბულაძის მიერ მომზადებულ ინტერნეტსტატიაში (აბულაძე). ასეთი ნაშრომების დასახელება კიდევ მრავლად შეიძლება, მაგრამ ალბათ მაგალითისათვის საკმარისია.

განსაკუთრებით სამწუხაროა, როდესაც სამშობლოსათვის თავდადებული მამულიშვილის უსაფუძვლო კრიტიკა საბავშვო ლიტერატურაშიც გვხვდება. 2016 წელს დაბეჭდილ საქართველოს

ილუსტრირებული ისტორიის ერთ-ერთ სერიაში, ვკითხულობთ:

გიორგი სააკაძისა და მისი მომხრეების თავგანწირული ბრძოლის შემდეგ ქართლ-კახეთი გაერთიანდა და მის ტახტზე თეიმურაზ მეფე ავიდა. სააკაძის ავტორიტეტი და გავლენა ძალიან გაიზარდა, როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე ქვეყნის გარეთ, გიორგის ასეთი განდიდება არ მოსწონდა პატივმოყვარე და ეჭვიან თეიმურაზს. გიორგის საქმიანობით უკმაყოფილონი იყვნენ ქართველი დიდებულებიც. ასეთ ვითარებაში სააკაძის მოწინააღმდეგე თავადებმა შეძლეს თეიმურაზ მეფესა და დიდ მოურავს შორის განხეთქილების ჩამოგდება. ამ საქმეში შაჰ აბასის ხელიც ერია [...] სააკაძის წარმატებით უკმაყოფილო შეშფოთებული შაჰი თავისი კაცების საშუალებით მეფე თეიმურაზ I-ს გიორგი სააკაძის წინააღმდეგ აქეზებდა. კიდევ ერთხელ მოეწყო სააკაძის წინააღმდეგ შეთქმულება. თეიმურაზ მეფემ სააკაძის მოკვლა გადაწყვიტა [...] სააკაძე დამარცხდა, საქართველოს გაერთიანების საქმე ჩაიშალა. [...] ბაზალეთის ომი ქართველი ხალხის ტრაგედია იყო არა მარტო იმიტომ, რომ აქ ძმებმა ერთმანეთის სისხლი დაღვარეს, არამედ იმიტომაც, რომ ამ ომმა საქართველოს გაერთიანების საქმე სამუდამოდ დაასამარა (ბაინდურაშვილი 2016: 42-43).

როგორც ვხედავთ, მკვლევარმა გივი ჯამბურიას მიერ თეიმურაზ პირველისადმი გამოთქმული ბრალდებები თითქმის სიტყვა-სიტყვით შეიტანა საყმაწვილო-ისტორიულ ლიტერატურაში.

სამწუხაროდ, ასეთმა ტენდენციურმა დამოკიდებულებამ გმირი მეფის მიმართ გამოიწვია ის, რომ დღეს ჩვენ სათანადოდ არა გვაქვს შესწავლილი და წარმოჩენილი ის ფასდაუდებელი ღვაწლი, რაც თეიმურაზ პირველს მიუძღვის XVII საუკუნეში ირანის სამხედრო და იდეოლოგიური აგრესიისგან აღმოსავლეთ საქართველოს გადარჩენის თვალსაზრისით. გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ ამ მხრივ სამშობლო ვალშია მისი ღირსეული შვილის მიმართ, ამ ხარვეზის გამოსწორება კი, ვფიქრობთ, საშური და გადაუდებელი საქმეა.

შენიშვნები

- ¹ ამ საკითხზე ვრცლად იხილეთ: (ჩხეიძე 2012);(ყორანაშვილი 2017)
- ² მაგალითად მ. რეხვიაშვილი პირდაპირ აღნიშნავს, რომ: „ბაზალეთის ომში რეაქციულმა ძალებმა გაიმარჯვეს, დამარცხდა პროგრესულად მოაზროვნე ქართველობა“ (რეხვიაშვილი, რეხვიაშვილი 2000: 544). ასევე ლ. სანიკიძეც აცხადებს, რომ ბაზალეთში თურმე თეიმურაზ მეფემ „საქართველო დაამარცხა“ (სანიკიძე 1988: 218) სამწუხაროდ, ამ ნაშრომებში თეიმურაზ მეფის მიმართ ასეთი დაუსაბუთებელი კრიტიკა მრავლად გვხვდება.
- ³ ცხადია, შორს ვართ იმ აზრისგან, რომ პოემას დიდი მნიშვნელობა არა აქვს საქართველოს ისტორიის შესაბამისი პერიოდის კვლევისათვის. იოსებ თბილელი თანამედროვე ალწერილი მოვლენებისა და ბევრ საინტერესო ინფორმაციასაც გვანდის, მაგრამ სააკაძის ავკარგიანობის შეფასებისას, ვფიქრობთ, ზემოდასახელებული ფაქტორი აუცილებლად გასათვალისწინებელია.
- ⁴ სააკაძის პანეგირისტის ისტორიკოსები გაცილებით შორს მიდიან და სწორედ პოემის ამ ადგილზე დაყრდნობით გამოაქვთ „უეჭველი დასკვნა“, რომ თურმე თეიმურაზ პირველს სააკაძის მოკვლა გადაწყვეტილი ჰქონდა.
- ⁵ მაგალითად ზურაბ არაგვის ერისთავსა და გიორგი სააკაძის კონფლიქტს იოსებ თბილელი ასე ხსნის: „ზურაბს ეთქვა; მოყვარეც ხარ, მერმე კარგი ამხანაგი, / ჩვენსა შუა არ ყოფილა წყენა რამე, ერთი დანგი, / მაგრამ ბატონს მოვდგომივარ, რაც რომ ძალიც, მე ვარ მარგი, / მზის მამას რომ არ უშველო, მე რას მეტყვის პირი მანგი“ (ბარამიძე 1989: 645). ამრიგად, როგორც ვხედავთ, იოსებ თბილელი ზურაბის სააკაძესთან დაპირისპირებას ამ უკანასკნელის თეიმურაზ მეფის სიძობით ხსნის, მაშინ როცა ყველა დანარჩენი წყარო ხაზს უსვამს, რომ ზურაბ არაგვის ერისთავმა და სააკაძემ ქართლში ძალაუფლება ვერ გაიყვეს და ამიტომ დაუპირისპირდნენ ერთმანეთს.

დამონშებანი

აბულაძე: ც. აბულაძე. გიორგი სააკაძე, ვებგვერდი: <https://qim.ge/giorgi%20saakadze.html>, (ნანახია 18/12/2021).

ასათიანი, ჯამბურია 2008: საქართველოს ისტორია, ტ. II, (XIII-XVIII სს), ნ. ასათიანის და გ. ჯამბურიას რედაქციით, თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ბაინდურაშვილი 2016: ბ. ბაინდურაშვილი. გიორგი სააკაძე, საქართველოს ილუსტრირებული ისტორია, ტ. 18, თბილისი, პალიტრა L.

ბარამიძე 1989: ქართული მწეხრობა, ტ. 6, თბილისი, ნაკადული.

- გაბაშვილი 1958:** ვ. გაბაშვილი. *ქართული ფეოდალური წყობილება XVI-XVII სს.* თბილისი, 1958.
- დუმბაძე 1973:** საქართველოს ისტორიის ნაჩვენებები, რედაქტორი მ. დუმბაძე, ტ. 4, თბილისი, საბჭოთა საქართველო.
- კაკაბაძე 1925:** ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, საისტორიო მოამბე, ნ. II, ტფილისი.
- კაჭარავა 1996:** დ. კაჭარავა. გიორგი სააკაძის დიპლომატიური მოღვაწეობიდან, *ქართული დიპლომატია*, წელიწდეული, თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- მუსხელიშვილი და სხვები:** საქართველოს ისტორია, ტ. III, ლაშა-გიორგის მეფობიდან საქართველოს ანექსიამდე, თბილისი, პალიტრა L.
- ნაკაშიძე 1977:** ნ. ნაკაშიძე. წიწამუხიდან ბახჩიონამდე, თბილისი, საბჭოთა საქართველო.
- ნატროშვილი 2013:** თ. ნატროშვილი. მამაცი და უბედური მეფე, *ჩვენი მწეხრობა*, 2013, №18, თბილისი, ომეგა თეგი.
- რეხვიაშვილი, რეხვიაშვილი 2000:** მ. რეხვიაშვილი. ნ. რეხვიაშვილი. *საქართველოს ისტორია (უძველესი დროიდან-XX ს-ის 30-იან წლებამდე)*, ქუთაისი, ქუთაისის გ. ტაბიძის სახელობის სააქციო საზოგადოება „სტამბის“ საგამომცემლო ცენტრი.
- სანიკიძე 1988:** ლ. სანიკიძე. *გიორგი სააკაძე*, თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- სვანიძე 1971:** მ. სვანიძე. *საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობების ისტორიიდან, XVI-XVII სს.* თბილისი, მეცნიერება.
- სურგულაძე 1996:** ა. სურგულაძე. *ღიახ სტადინს ახსოვდა საქართველო*, ბათუმი, ბათუმის №1 სტამბა.
- ტაბაღა 1986:** ი. ტაბაღა. *საქართველო ევროპის აქტივებსა და წიგნთსაცავებში*, II, თბილისი, მეცნიერება.
- ფუთურიძე 1969:** *ისტანბულის მუზეუმის ცნობები საქართველოს შესახებ*, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლითურთ გამოსცა ვლადიმერ ფუთურიძემ, თბილისი, მეცნიერება.
- ყაუხჩიშვილი 1959:** *ქაჩთის ცხოვრება*, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმ. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტომი II, თბილისი, სახელგამი.
- ყაუხჩიშვილი 1973:** ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამოფლისა საქართველოსა, *ქაჩთის ცხოვრება*, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმ. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტომი IV, თბილისი, სახელგამი.
- ყორანაშვილი 2017:** გ. ყორანაშვილი. *ავკახიანობა გიორგი სააკაძისა*, თბილისი, არტანუჯი.
- შენგელია 1960:** ნ. შენგელია. თურქი ისტორიკოსის მუსტაფა ნაიმას ცნობები გიორგი სააკაძის შესახებ, *მსკი*, ნაკვ. 33.
- შენგელია 2011:** კ. შენგელია. *საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან თანამედროვეობის ჩათვლით*, თბილისი, კავკასიის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ჩხეიძე 2012:** რ. ჩხეიძე. *სიმახთლე გიორგი სააკაძეზე*, თბილისი.
- ნონკოლაური 2017:** თ. ნონკოლაური. *საქართველოს ისტორია (უძველესი დროიდან ახალი წელთაღრიცხვით XIX საუკუნემდე)*, თბილისი.
- ჯამბურია 2011:** გ. ჯამბურია. *საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება XVII საუკუნის პიხვედ ნახევარში*, თბილისი, უნივერსალი.
- ჯამბურია 1964:** გ. ჯამბურია. *გიორგი სააკაძე*, თბილისი, ნაკადული.
- ჯანაშია და სხვები 1940:** ს. ჯანაშია, ი. ჯავახიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, გ. ხაჭაპურიძე. *საქართველოს ისტორია უძველესი ხანიდან ჩვენს დრომდე (ხედნაწეხის უფლებით)*, თბილისი, სახელგამი.
- ჯანაშია 1943:** *საქართველოს ისტორია (უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე)*, აკად.ს. ჯანაშიას რედაქციით, თბილისი, სახელგამი.

THE ISSUE OF BAZALETI BATTLE IN GEORGIAN HISTORIOGRAPHY

Malkhaz Murusidze

Gelati Theological Academy and Seminary
malxazmurusidze@gmail.com

The article covers the issue of some critical analysis existing in historiography in connection with Teimuraz I, King of Kakheti and Bazaleti battle. Unfortunately, critical analysis is not based on objective research, it was imposed by Soviet ideology. In the early 1930s Stalin was especially interested in the life of the famous historical figure of the 17th century Giorgi Saakadze. Stalin ordered to shoot a two-series film about Saakadze. Stalin's intention was to create a mythical icon of Saakadze, where he would be admired as a hero, progressive, and warrior fighting for the unity of Georgia, some unwanted past events were carefully wiped out of his biography. The main issue is not a distorted icon of Saakadze, the problem goes further, such attitude promoted marginalization of the opposite power of Saakadze: thus, if Saakadze was fighting for the unity of Georgia his opposing powers had to be acknowledged as true enemies of Georgia. Such attitude led many historians to express critical opinions about King Teimuraz I, as he was in opposition of Saakadze during Bazaleti Battle.

Based on many historical sources (Georgian, Persian, Ottoman) we can conclude that Bazaleti Battle was not the cause of King Teimuraz's unstable, arrogant, envious character, but the battle was Saakadze's attempt to make the lawful heir to the throne leave kingdom of Kartli.

The opinion that Saakadze wanted to unite Georgia is critically discussed in the article, historical sources indicate the opposite. The unity of Kartl-Kakheti was destroyed when Saakadze forced Teimuraz I to leave Kartli. Bazaleti Battle was preceded with negotiations, where the shah acknowledged king Teimuraz as a true Christian king of Kartl-Kakheti. This acknowledgment was the reason which clarified that Teimuraz would not stand Saakadze's separatist attacks on the kingdom and Saakadze attacked Teimuraz with the united powers from Ottomans and from the west.